

OCHRANA PRÁV DĚTÍ V TRESTNÍM ŘÍZENÍ PROTECTION OF CHILDREN RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Šimák Martin

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra právních oborů, řízení a ekonomiky

Summary

The article deals with problems of the legal position of children in criminal proceedings and with protection of children in the course of these proceedings, not only from the legal, but also from the social (social-legal) points of view. Three cases of the position of children in criminal proceedings can be differentiated from each other: child as an offender of a criminal offence, child as a witness of a criminal offence and child as an aggrieved party, provided that the greatest attention is being paid to children offenders, including considerations of the extent of special legal adjustments. Problems of position of children in criminal cases concern sensitive area and thus, they require not only special legal adjustments, but also different attitude of the persons involved. It is necessary to set the system in a way providing elimination of negative impacts of criminal proceedings on all the children participants, i. e. offenders, witnesses and aggrieved children, as much as possible. Attempts for improvement and re-socialization of children offenders or for prevention of secondary victimization of the aggrieved party (victim) of criminal offences come to the fore.

Key words: Criminal law – criminal proceeding – children offender – aggrieved party – witness – social-legal protection of children

Souhrn

Článek se zabývá problematikou právního postavení dítěte v trestním řízení a jeho ochranou v průběhu tohoto řízení, a to nejen z pohledu právního, ale i sociálního (sociálně-právního). Lze rozlišovat 3 případy procesního postavení dítěte v trestním řízení – dítě jako pachatel trestného činu, dítě jako svědek trestného činu a dítě jako poškozený trestným činem. přičemž největší pozornost je, i z hlediska rozsahu speciální právní úpravy, věnována dětským pachatelům trestných činů. Problematika trestněprocesního postavení dětí se týká citlivé oblasti a vyžaduje proto nejen speciální právní úpravu, ale i odlišný přístup ze strany zainteresovaných osob. Důležité je nastavit systém tak, aby byly co nejvíce eliminovány negativní dopady trestního řízení na dětské účastníky, ať se jedná o pachatele, svědky či poškozené. Do popředí vystupuje snaha o nápravu a resocializaci dětských pachatelů, resp. snaha o zamezení sekundární viktimizaci oběti (či svědka) trestného činu.

Klíčová slova: trestní právo – trestní řízení – dítě – dětský pachatel – poškozený – svědek – sociálně právní ochrana dětí

ÚVOD

Trestní řízení je formalizovaným zákonným procesem, jehož účelem je zjistit, zda se stal skutek, označovaný jako trestný čin, a kdo jej spáchal, včetně všech okolností, potřebných pro uvedení zjištění, a dále uložit trest pacha-

teli takového činu (14). Trestní řízení má odhalovat trestnou činnost a ukládat tresty pachatelům (represivní funkce) a chránit tak společnost před jejich (dalším) společensky nežádoucími jednáním (ochranná funkce). Zároveň má i odstrašovat ostatní osoby před pácháním

trestných činů (preventivní funkce). Pro každého, kdo se trestního řízení nějakým způsobem účastnil, nešlo jistě o zážitek, na který by rád vzpomínal. Velmi často se trestní řízení týká dětí, ať již jsou v procesním postavení pachatelů, poškozených (obětí) či svědků trestných činů. Jelikož děti vzhledem ke svému věku patří ke zranitelnějším skupinám jedinců ve společnosti, je třeba velmi dbát, aby trestní řízení zanechalo pokud možno co nejmenší újmu na psychice dítěte (v případě dítěte – oběti trestného činu či svědka), resp. aby dále nezhoršovalo možnost jeho napravení (v případě dětských pachatelů trestných činů).

Ochrana práv dětí obecně

Cesta k současné podobě úpravy dětských práv nebyla jednoduchá. Za počátek novodobého přístupu k dětem se považuje doba osvícenství v 2. pol. 18. století, kdy dítě přestalo být postupně chápáno jako pouhý objekt rodičovské moci a výchovy (17). Zlomovým však bylo období 20. století, nazývané nikoli neprávem „stoletím dítěte“. Lidské společenství ve své většině dospělo, nepochybně i díky zkušenostem ze světových válečných konfliktů a krutostem v nich páchaných také na dětech, k definitivnímu přesvědčení, že dětství je svébytnou etapou k dosažení plné zletilosti člověka a jeho samostatné existenci ve společnosti a zasluhuje tudíž zakotvení zvláštní právní úpravy na mezinárodní úrovni, která by vyjadřovala všechna specifika této fáze lidského života a poskytla ochranu jejich plnému rozvoji a uplatnění (3).

První vážný pokus byl učiněn v roce 1924, kdy byla přijata tzv. *Ženevská deklarace práv dítěte*. Dalším dokumentem byla již podstatně širší *Charta práv dítěte*, přijatá v roce 1959 (New York). Ani v následujících desetiletích však úsilí o rozšíření a zdokonalení právní úpravy postavení a práv dítěte neustávalo. Výsledkem těchto snah bylo přijetí *Úmluvy o právech dítěte* (dále též *Úmluva*) Valným shromážděním OSN dne 20.11. 1989. V platnost vstoupila 2. 10. 1990. Úmluvu přijala v roce 1991 i tehdejší Česká a Slovenská federativní republika. Po rozdělení státu přešly závazky z Úmluvy plynoucí na Českou republiku jako nástupnický stát ČSFR.

Úmluva představuje stěžejní mezinárodní dokument v oblasti ochrany dětských práv. Má charakter smlouvy a je závazná pro státy, které ji ratifikovaly. Její obsah je proti předešlým dokumentům mnohem rozsáhlejší. Navíc je doplněna Světovou deklarací o přežití, ochraně a rozvoji dětí, která zdůvodňuje filozofii Úmluvy a dále ji konkretizuje (3).

Úmluva nabídla nově formulovanou definici dítěte, kterým se rozumí „každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jenž se vztahuje na dítě, není zletilosti dosaženo dříve“. Dolní hranice, od kdy začíná život dítěte, tedy od kdy se stává lidskou bytostí (např. narozením), není stanovena (4). Výjimečnost této skupiny obyvatelstva je podtržena tím, že děti nedokáží hájit své základní potřeby a ani o nich samy nerozhodují.

Zmíněná Světová deklarace o přežití, ochraně a rozvoji dítěte vytváří svým zaměřením tři obsahové okruhy Úmluvy, souhrnně označované jako tzv. zásada „tří P“. Jedná se o tři soubory práv dítěte, kterými vedle tzv. statutárních práv dítěte (tj. práv obsažených v úvodních člancích Úmluvy, jako je např. právo na život, na jméno, na státní příslušnost, na své rodiče, na ochranu před jakoukoliv diskriminací apod.) jsou:

1. **Práva na přežití a rozvoj dítěte** (provision) – právo na zdravotní péči, vzdělání, zajištění nezbytné životní úrovně, svobodu myšlení, přístup k informacím, právo na hru a zábavu apod.
2. **Práva na ochranu** (protection) – právo na ochranu proti všem druhům krutosti a zneužívání - právo na ochranu před násilím, zanedbáváním, špatným zacházením, trýzněním a vykořisťováním, před sexuálním zneužíváním, právo na zvláštní ochranu v ozbrojených konfliktech apod.
3. **Participační práva** (participation) – právo účastnit se veřejného života, v rámci čehož se přiznává dítěti právo na svobodu projevu, svědomí, myšlení a náboženství, sdružování, ochranu soukromí, cti a pověsti, právo na přístup k vhodným informacím, právo svobodně vyjádřit své názory, právo dítěte dělat věci samostatně, samozřejmě s přihlédnutím k jeho věku atd. (3).

Ochrana dětí v trestním řízení

V rámci ochrany dětských práv má své důležité místo i ochrana dětí procházejících trestním řízením. Lze rozlišovat 3 případy procesního postavení dítěte v trestním řízení – dítě jako pachatel trestného činu, dítě jako svědek trestného činu a dítě jako poškozený trestným činem.

Dítě jako pachatel v trestním řízení (soudnictví ve věcech mládeže)

Historie

Do 19. století se s mladými delikventy zacházelo v podstatě stejně jako s dospělými. Od počátku 20. století se postupně začalo uznávat, že míra osobní zodpovědnosti není stejná u nezletilých jako u zletilých, a v trestních věcech týkajících se mládeže počal být preferován přístup výchovný před ochranou společnosti. Výrazněji se prosadily 2 základní modely trestního zacházení s mládeží (15):

- a. **Sociálně opatrovnícký model** vychází z přesvědčení, že trestná činnost dětí souvisí se sociálními, ekonomickými a psychologickými problémy dítěte, které jednostranný zásah státu ve formě trestu nevyřeší. Široký prostor pro působení na dítě leží mimo sféru trestní justice, zejména na bedrech sociálních pracovníků.
- b. **Justiční model** chápe trestnou činnost mladistvého jako záležitost jeho individuální volby, a proto jej volá k zodpovědnosti. Jednání mladistvého má být formálně vyšetřeno a projednáno v trestním řízení, kde je mu prokazována vina.

Oběma modelům je společné vyjmutí trestní problematiky z obecných trestněprávních předpisů, což se projevilo jednak v uznání rozdílu mezi trestní odpovědností mládeže a ostatních osob a jednak v odlišném zacházení s mladistvými v rámci speciálního soudnictví.

Na území České republiky bylo samostatné trestní právo a soudnictví ve věcech delikventní mládeže poprvé upraveno v meziválečném období zákonem č. 48/1931 Sb. z. a n. (13). V důvodové zprávě k zákonu se psalo: „Je již obecným míněním celého kulturního světa, že zločinnosti mládeže nestačí čelit trestem, nýbrž je potřeba zjišťovati a potírati ono skryté

zlo, z něhož trestný čin vytryskl. Čeliti tomuto zlu zavčas, a to nejen trestem, který je tu často prostředkem neúčinným, nespravedlivým, ba i nebezpečným, nýbrž opatřeními výchovnými, směřujícími k mravní záchraně a k polepšení mladistvého, je tu příkazem humanity a rozumné kriminální politiky“ (7). Tehdejší československá právní úprava se inspirovala ostatními evropskými zeměmi, které kodifikovaly samostatné trestní právo mládeže (např. Nizozemí 1921, Dánsko 1922, Německo 1923, Francie 1927, Rakousko 1928) (13). Přestože se jednalo o velmi moderní úpravu, z důvodu dějinných událostí neměla její účinnost dlouhého trvání (1. 10. 1931 až 29. 9. 1938). Po skončení 2. světové války se sice působnost zákona plně obnovila, avšak opět nikoliv na dlouho. V rámci nového trestního zákona, přijatého v roce 1950 po sovětském vzoru, již pro samostatné trestní právo mládeže nebylo místo. Tato situace se definitivně změnila až přijetím zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže (13).

Ochrana práv dětského pachatele z hlediska Úmluvy o právech dítěte

Apel na státy, aby k trestnímu stíhání a trestání dětí přistupovaly odlišně (tzn. mírněji), vznáší mnohé mezinárodní dokumenty, zejména zmiňovaná Úmluva o právech dítěte (5, 9). Úmluva se v několika člancích dotýká problematiky zacházení s dětmi a jejich ochrany v trestním řízení. Např. v článku 37 se smluvním stranám Úmluvy zapovídá ukládat osobám mladším 18 let trest smrti, naopak státům se ukládá v trestním řízení s dítětem a při ukládání trestu postupovat dle pravidel lidskosti, s úctou k vrozené důstojnosti a přísně dbát zásady *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Každé dítě zbavené svobody (např. v důsledku zadržení nebo zatčení pro podezření ze spáchání trestného činu) má právo na okamžitou právní pomoc. V článku 40 je zakotveno právo obviněného, obžalovaného či odsouzeného dítěte na takové zacházení, které rozvíjí smysl dítěte pro čest a důstojnost, bere ohled na věk dítěte a napomáhá jeho znovuzáclenění do prospěšného působení ve společnosti. V článku 40 jsou dále upraveny základní zásady, s nimiž se můžeme setkat i v rámci českého trestního práva – jedná se např. o zásadu presumpce

neviny, právo na obhajobu, na spravedlivý proces apod. V každém případě, při jakékoliv činnosti týkající se dítěte musí být brán ohled na zájem a blaho dítěte (čl. 3 Úmluvy).

OCHRANA PRÁV DĚTSKÉHO PACHATELE DLE ČESKÉ PRÁVNÍ ÚPRAVY

Platná právní úprava

Do českého právního řádu byly uvedené apely Úmluvy implementovány několika stěžejními právními předpisy, resp. jejich novelami. V obecné rovině jsou zakotveny v Listině základních práv a svobod (Hlava pátá), která je dle čl. 3 a 112 Ústavy ČR součástí českého ústavního pořádku. Práva dítěte na zdravý a příznivý vývoj a zabezpečení jeho oprávněných zájmů ze strany státu zajišťuje dále zejména zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (1). Sociálně-právní ochrana je směřována na okruh dětí, kterým je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Mimo jiné se jedná o děti, na kterých byl spáchán trestný čin nebo které samy spáchaly trestný čin (ust. § 6 odst. 1 písm. c, e), pokud taková skutečnost může nepříznivě ovlivnit vývoj dítěte. Základním záměrem sociálně-právní ochrany je předcházení vzniku problémů či jejich narůstání u problémových či ohrožených dětí. Významným nástrojem k jeho dosažení je činnost vyhledávací, poradenská a výchovná (1).

V konkrétní rovině trestně procesní ochrany dětí je problematika upravena speciálním zákonem č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, v platném znění (dále též ZSVM). Do účinnosti ZSVM (tj. do 1. 1. 2004) byla problematika trestní odpovědnosti a trestání mladistvých součástí zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, a řízení ve věcech mladistvých bylo součástí zákona č. 141/1961 Sb., trestní řád (dále též TR) (6). Obě naposledy uvedené obecné normy se nyní použijí pouze subsidiárně, tj. pokud ZSVM nestanoví jinak.

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže (ZSVM)

ZSVM je speciální norma, která se použije v případech, kdy se trestní řízení nějakým způsobem dotýká dítěte, resp. mladistvého. Důvodem pro takový odlišný postup je, jak již naznačeno výše, větší zranitelnost dítěte s ohle-

dem na jeho nedospělost (fyzickou i duševní). Nová právní úprava ZSVM byla přijata převážně kladně, ovšem objevily se i kritické hlasy, mající výhrady zejména k některým ustanovením zákona, dle jejich názoru málo reagujícím na aktuální potřeby společnosti v souvislosti s řešením (prevencí) dětské kriminality. Např. Němec jako jednu zásadní výtku uvádí: „... jsem velmi přesvědčen, že otázka věku z hlediska trestní odpovědnosti volá po změně. Není totiž pochyb o tom, že úroveň znalostí, vědomostí a celkové vyspělosti dnešních patnáctiletých je podstatně vyšší... a jsou tudíž po případné páchaní trestné činnosti schopni lépe rozpoznat jeho protiprávnost. Mladistvé pachatele přece není nutné hned zavírat do vězení, ale alternativní trest i upuštění od potrestání... může mladistvého delikventa od obdobného jednání do budoucna naopak odradit. Nový zákon, který nepředpokládá snížení hranice trestní odpovědnosti, není dostatečným řešením“ (8).

ZSVM je kombinací hmotněprávní a procesní normy, neboť v části upravuje podmínky trestní odpovědnosti a trestání mládeže a v další části problematiku trestního řízení s mládeží.

Pokud jde o základní pojmy, ZSVM zavádí nový pojem *provinění*, což je trestný čin spáchaný *mladistvým* (tj. ten, kdo v době spáchaní provinění dovršil 15. rok věku a nepřekročil 18. rok svého věku, přičemž nabytí zletilosti před 18. rokem věku, např. podle občanského zákoníku, je trestněprávně irelevantní) a *čin jinak trestný* (což je trestný čin spáchaný *dítětem mladším 15 let*). Mladiství a děti mladší 15 let ZSVM souhrnně označuje jako *mládež* (z hlediska Úmluvy je každá lidská bytost do dosažení 18 let věku označována pojmem „dítě“) (4). Kumulativní podmínkou pro vznik trestní odpovědnosti je vedle věkové hranice stupeň nebezpečnosti provinění pro společnost, který musí být vyšší než malý (u dospělých se požaduje stupeň vyšší než nepatrný). Za spáchané provinění lze pak mladistvému uložit tzv. *opatření*, a sice v podobě *výchovného opatření*, *ochranného opatření* nebo *trestního opatření* (de facto trest pro dospělé podle trestního zákona). Ustanovení ZSVM o řízení s mladistvými se nepoužijí v případech, kdy by trestní stíhání bylo zahájeno

no až po dovršení 19. roku věku mladistvého, bez ohledu na dobu spáchání provinění. Důvodem takové úpravy je, že v 19 letech, dle mínění zákonodárce, mladistvý již nepotřebuje procesních zvýhodnění zvláštního zákona (ZSVM). V případech řízení ve věcech dětí mladších 15 let ZSVM odkazuje na řízení dle zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád (dále též OSŘ - viz dále).

ZSVM ve svých ustanoveních, týkajících se **řízení v trestních věcech mladistvých pachatelů** (tj. 15-18 let) akcentuje nutnost všestranné ochrany a respektování osoby dítěte (byť se jedná o pachatele de facto trestného činu), čímž naplňuje mj. i zmíněné požadavky Úmluvy. Tak například ust. § 40 nabádá orgány činné podle ZSVM (policie, státní zástupce, soud pro mládež), aby posílily výchovné působení řízení ve věcech mladistvých, vytvořily podmínky pro individuální přístup, a tak trestné činnosti zamezovaly a předcházely; ust. § 41 ukládá šetřit osobnost mladistvých při provádění úkonů řízení a při jednání s mladistvými přihlížet k jejich věku a duševní vyspělosti tak, aby nedošlo k narušení jejich psychické a sociální rovnováhy a jejich vývoj tak byl co nejméně ohrožen. Ust. § 42 přiznává mladistvému právo na obhájce, právo na zacházení přiměřené jeho věku, duševní vyspělosti a zdravotnímu stavu. Dalším významným procesním právem obžalovaného mladistvého je právo na ochranu soukromí (ust. § 52 a násl.). Realizace tohoto práva se promítá v zákazu publikace jakékoliv informace o řízení s mladistvým, v níž by bylo uvedeno jeho jméno a příjmení nebo jiný údaj schopný jej identifikovat. Z tohoto důvodu je trestní řízení s mladistvým zásadně neveřejné, ledaže by to sám mladistvý navrhl. Publikování informací sdělovacími prostředky o průběhu hlavního líčení, které by vedly k identifikaci mladistvého, je rovněž zakázáno (ust. § 54). Také odsuzující rozsudek může být uveřejněn ve sdělovacích prostředcích pouze bez uvedení jména a příjmení mladistvého. Ust. § 66 ukládá orgánům provádět pečlivě všechna šetření potřebná pro poznání osobnosti a dosavadního způsobu života mladistvého jako i pro nalezení prostředků vhodných k jeho znovuzачlenění do společnosti a zamezení opakování provinění. V řízení je také nutné zjistit stupeň rozumové-

ho a mravního vývoje mladistvého, jeho povahu, prostředí, v němž žil a byl vychován, jeho chování před spácháním provinění a po něm a jiné okolnosti důležité pro volbu nápravných prostředků. Ust. § 56 umožňuje, v případě potřeby, zadat vypracování podrobné zprávy o osobních, rodinných a sociálních poměrech mladistvého a jeho aktuální životní situaci, která by posloužila k dalšímu nejvhodnějšímu postupu v řízení. Ust. § 57 ukládá provádět výsledkům mladistvého ohleduplně a šetřit při tom jeho osobnost. V přípravném řízení jsou policejní orgány povinny zacházet s mladistvým ohleduplně (ust. § 59). Hlavní líčení nelze konat bez přítomnosti mladistvého a v celém jeho průběhu dbá předseda senátu ochrany zájmů mladistvého (plus poškozeného) – ust. § 64.

Další část procesních ustanovení ZSVM se týká **řízení ve věcech dětí mladších 15 let**. Tyto osoby totiž nejsou vůbec trestně odpovědné, neboť nesplňují podmínku věku. Pokud se dítě mladší 15 let dopustí činu jinak trestného (ve smyslu trestního zákona), lze mu uložit, na návrh státního zastupitelství, tzv. *opatření v podobě dohledu probačního úředníka, zařazení do vhodného výchovného programu* nebo *ochrannou výchovu*. Ochrannou výchovu soud obligatorně uloží vždy, pokud dítě spáchalo čin, za který lze jinak uložit výjimečný trest (např. vražda), a v době spáchání dovršilo 12. rok věku. Fakultativně lze pak uložit ochrannou výchovu dítěti mladšímu 15 let, odůvodňuje-li to povaha spáchaného činu jinak trestného a je-li to nezbytně nutné k zajištění jeho řádné výchovy. Při ukládání opatření soud dbá na výchovné působení na dítě a sleduje taktéž preventivní účinek opatření. ZSVM i v tomto řízení chrání dítě, které spáchalo čin jinak trestný, před zveřejněním jména a příjmení ve sdělovacích prostředcích. V řízení ve věcech dětí mladších 15 let se postupuje obdobně jako v řízení podle ust. § 176 a násl. občanského soudního řádu (*řízení ve věcech péče o nezletilé*, povahou se jedná o tzv. nesporné řízení). Použití ustanovení o občanském soudním řízení má svou logiku, neboť pokud dítě nemohlo z důvodu nedostatku věku spáchat trestný čin, nemůže ani řízení s ním být vedeno dle trestního řádu.

Orgány sociálně-právní ochrany, Probační a mediační služba

V řízení v trestních věcech mladistvých, stejně jako v řízení ve věcech dětí mladších 15 let, náleží důležitá úloha jednak orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále též SPOD) a jednak Probační a mediační službě (dále též PMS). Orgány SPOD jsou ve smyslu zákona č. 359/1999 Sb. *krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí*. ZSVM svěčuje orgánům SPOD v řízení v trestních věcech mládeže důležité úkoly - např. spolupracují s orgány činnými v řízení s mladistvými a s PMS, aby posílily výchovné působení řízení na mladistvého, účastní se hlavního líčení s mladistvým, činí příslušné návrhy včetně pokládání otázek vyslychaným, vypracovávají podrobnou zprávu o poměrech mladistvého (viz výše), zjišťují jeho poměry pro účely řízení a rozhodování apod. V řízení ve věcech dětí mladších 15 let

se účastní soudního jednání o uložení opatření dítěti.

PMS byla založena zákonem č. 257/2000 Sb. a jejím hlavním posláním je vytvářet podmínky pro uplatnění alternativních postupů v trestním řízení. Z tohoto důvodu provádí mediaci (tj. mimosoudní řešení sporu mezi obviněným a poškozeným směřující k urovnání konfliktu souvisejícího s trestním stíháním) a probaci (tj. výkon dohledu nad obviněným, jeho pozitivní motivování, individuální pomoc a kontrola soudně uložených povinností) (11). V rámci řízení s mladistvými pachateli PMS např. vypracovává podrobnou zprávu o poměrech mladistvého, zjišťuje jeho poměry pro účely řízení a rozhodování, zajišťuje dohled nad mladistvým a sleduje a pomáhá mu, aby vedl řádný život. V řízení ve věcech dětí mladších 15 let se PMS účastní jednání o uložení opatření dítěti a provádí dohled, byli-li uloženi.

Tab. 1: Trestné činy mladistvých pachatelů (odsouzených)

trestný čin/rok	2000	2001	2002	2003	2004
nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek, šíření toxikomanie (ust. § 187 až 188a TZ)	143	132	165	190	189
zanedbání povinné výživy (ust. § 213 TZ)	0	1	1	3	0
vražda (ust. § 219 TZ)	5	3	4	5	9
ubližení na zdraví, rvačka (ust. § 221, 222, 225 TZ)	239	211	232	214	203
znásilnění, pohlavní zneužívání (ust. § 241 až 243 TZ)	80	84	109	111	114
krádež, zpronevěra, podvod (ust. § 247, 248, 250 TZ)	1958	1778	1641	1353	1197
trestné činy v dopravě	101	87	93	91	77
ostatní trestné činy	1726	1616	1703	1591	1504
Celkem odsouzeno	4252	3912	3948	3558	3293

Zdroj: Český statistický úřad (2)

Z uvedené tabulky (i když nezahrnuje veškerou trestnou činnost mladistvých, ale pouze tu, za kterou byli pravomocně odsouzeni) je jasně patrný klesající trend dětské kriminality, byl se nám někdy může zdát, že je tomu spíše naopak. Je to dáno zejména silnou medializací této oblasti. Obecně ovšem platí, že kriminalita dětí a mladistvých se vyvíjí v souladu s kriminalitou celé společnosti (10).

Dítě jako poškozený v trestním řízení

Poškozený může být spáchaným trestným činem zasažen v mnoha směrech, z nichž ně-

kteří jsou daleko závažnější než vlastní způsobená újma na zdraví či majetku. Obzvláště se to týká nezletilých osob a dopadů spáchaného

trestného činu z hlediska sociálního a psychologického. Hovoří se o tzv. *sekundární viktimizaci*, tj. novém (dalším) poškození oběti samotným trestním procesem a ze strany orgánů činných v trestním řízení, kdy se znovu ožívují všechny negativní prožitky (12).

Poškozeným je z hlediska trestního práva každý, komu bylo trestným činem ublíženo na zdraví nebo způsobena majetková, morální či jiná újma (škoda). Oběti se pak rozumí fyzická osoba, která důsledkem trestného činu utrpěla újmu na zdraví (11). Z hlediska trestněprávního je obětí samozřejmě zároveň vždy poškozeným. Poškozený má podle ust. § 45 TŘ nárok na náhradu škody trestným činem způsobené. Návrh na náhradu škody je třeba učinit nejpozději u hlavního líčení. V případě škody na zdraví, nebyla-li plně uhrazena v rámci náhrady škody pachatelem, má poškozený jako oběť podle zákona nárok na poskytnutí peněžité pomoci od státu, stejné právo náleží i pozůstalé osobě po oběti, jestliže měl zemřelý vůči této osobě vyživovací povinnost (17). Takovou osobou může být typicky nezletilý (a ne-

zopatřený) dítě, jehož rodič zemřel jako oběť trestného činu (např. autonehoda, vražda). Jedním z ustanovení TŘ, které upravuje odchylně postavení dítěte jako poškozeného v trestním řízení, je ust. § 45. Zde se uvádí, že procesní práva nezletilého poškozeného vykonává, z důvodu omezení způsobilost k právním úkonům, jeho zákonný zástupce, tj. zpravidla rodič. V případech, v nichž zákonný zástupce poškozeného nemůže vykonávat svá práva a je nebezpečí z prodlení, předseda senátu a v přípravném řízení státní zástupce ustanoví k výkonu práv poškozenému opatrovníka. Typicky půjde např. o situaci dlouhodobé nepřítomnosti zákonných zástupců z důvodu pobytu v cizině nebo hospitalizace či případ kolize zájmů (např. pokud jeden rodičů spáchal trestný čin ke škodě svého dítěte, podobně by zřejmě nemohli rodiče dítě jako poškozeného v trestním řízení zastupovat, pokud by se trestného činu vůči tomuto dítěti dopustil jeho sourozenec). Opatrovník má pak v řízení postavení poškozeného, tzn. že vykonává veškerá práva poškozeného (14).

Tab. 2: Nejčastěji páchané trestné činy na nezletilých (1 – 18 let)

trestný čin	rok						celkem 2000-2005
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	
opuštění dítěte	10	20	16	9	14	10	79
zanedbání povinné výživy	12055	11419	12558	12671	13094	9425	71222
týrání svěřené osoby	148	138	194	137	185	159	961
únos	21	16	23	14	15	7	96
vražda	5	3	2	4	2	3	19
vražda novorozeného dítěte matkou	6	1	1	3	0	0	11
obchodování s dětmi	1	0	1	1	5	0	8
ohrožování mravní výchovy mládeže	652	653	748	660	671	581	3965
pohlavní zneužívání	799	812	894	778	686	615	4584
kuplířství	130	150	116	101	83	82	662
ohrožování mravnosti	27	48	51	26	43	23	218
podávání alkohol. nápojů mládeži	69	98	84	64	104	81	500
podávání anabolických látek mládeži	0	0	0	0	0	0	0
celkem	13923	13358	14688	14468	14902	10986	82325

Zdroj: Statistika Policie ČR (16)

Dítě jako svědek v trestním řízení

Trestní řád má zvláštní ustanovení o výslechu dětského svědka, zohledňující odlišné aspekty jeho osobnosti. Je-li jako svědek vyslýchána osoba mladší než 15 let o okolnostech, jejichž ožívování by v paměti vzhledem k věku mohlo nepříznivě ovlivnit její duševní a mravní vývoj, je třeba výslech provádět zvláště šetrně. Z hlediska obsahového je třeba připravit ze strany vyslýchajícího orgánu výslech tak, aby jej v dalším řízení zpravidla už nebylo třeba opakovat. K výslechu se přibere pedagog nebo jiná osoba mající zkušenosti s výchovou mládeže, která by se zřetelem na předmět výslechu a stupeň duševního vývoje vyslýchané osoby přispěla k správnému vedení výslechu.

Osoby, které byly takto přibrány, mohou navrhnout odložení úkonu na pozdější dobu a v průběhu provádění takového úkonu navrhnout jeho přerušování nebo ukončení, pokud by provedení úkonu mělo nepříznivý vliv na psychický stav vyslýchávaného dítěte. V dalším řízení má být dítě vyslechnuto pouze jen v nutných případech.

Uvedené ust. § 102 TR se však nepoužije se na každý výslech osoby mladší 15 let, ale pouze takový, který by mohl nepříznivě ovlivňovat duševní a mravní vývoj dítěte (pohlavní zneužívání). Zda se jedná o takovou situaci, záleží na posouzení orgánu činného v trestním řízení. Jinak by se i na výslech osoby mladší 15 let použila obecná ustanovení o výslechu svědka (14).

Výslech bez osoby s pedagogickým vzděláním je procesně nepoužitelný. Jinou osobou může být např. dětský psycholog či psychiatr, který je přibrán za účelem psychologického vyšetření svědka mladšího 15 let. V každém případě se jedná o osobu odlišnou od vyslýchajícího a její přítomnost je nutná po celou dobu výslechu. O přibrání rodičů rozhoduje orgán činný v trestním řízení a své rozhodnutí by měl opírat o vyjádření výše uvedeného odborníka. Na přibrání rodičů k výslechu dítěte neexistuje právní nárok a nelze se ho tedy domáhat. V určitých situacích bude jejich přizvání nevhodné, zejména pokud jsou zainteresováni na výsledku řízení nebo pokud hrozí, že v jejich přítomnosti nebude dítě vypovídat pravdivě. Z povahy věci vyplývá, že nebudou přibráni tehdy, kdy jsou v dané věci sami stí-

háni.

Pokud je nutné vyslýchat dítě v hlavním líčení, je možné, aby soud rozhodl podle ust. § 200 odst.1 TR o vyloučení veřejnosti. Takový výslech dítěte před soudem lze provést tak, aby se nezletilý s obžalovaným vůbec nesetkal či aby obžalovaný nebyl samotné výpovědi přítomen (ust. § 209 TR). Je-li obava, že svědek v přítomnosti obžalovaného nevypraví pravdu, případně se jedná o svědka, jemuž nebo osobě jemu blízké z podaného svědectví hrozí újma na zdraví, smrt nebo jiné vážné nebezpečí, předseda senátu učiní opatření vhodné ke zajištění bezpečnosti nebo k utajení totožnosti svědka, eventuálně vykáže obžalovaného po dobu výslechu takového svědka z jednací síně. Po návratu do jednací síně musí být obžalovaný seznámen s výpovědí svědka.

Výslech na policii a účast u soudu v roli svědka může pro dítě představovat značnou psychickou zátěž. Dítě může mít pocit, že provedlo něco špatného, bude se tím obviňovat a právě tehdy potřebuje uklidnění ze strany rodičů či od blízké osoby a ubezpečení o tom, že:

- s dítětem soucítí, že jim je líto všeho, co se stalo;
- je správné, že vyprávělo o tom, co se mu přihodilo;
- nemá cítit vinu za to, co nezavinilo;
- bude v bezpečí a na výslech k policii ho rodiče doprovodí.

Rodiče mohou promluvit s osobou provádějící výslech, a pokud jim není dovoleno být u výslechu, promluví s osobou přibranou a počkají na dítě, aby při návratu mohlo s rodiči hovořit o tom, jak procesní úkon proběhl. Starší děti si mohou k výslechu připravit písemné poznámky k tomu, co si zapamatovaly (15).

Je přirozené, že dítě předvolané jako svědek cítí určitou úzkost v souvislosti se svou účastí u výslechu u policie nebo u soudu. Dítě může mít nejrůznější obavy, např.:

- že uvidí obžalovaného na policii či u soudu
 - zde rodiče mohou prodiskutovat s policií, co může být učiněno na ochranu dítěte, řada soudů je schopna zajistit speciální opatření pro dětské svědky;
- že bude posláno do vězení nebo jinak po-

trestáno – rodiče mohou ujistit dítě, že role svědka spočívá v pomoci soudu a že nic špatného neprovedlo;

- z toho, co řekne ve škole nebo svým přátelům – toto téma mohou rodiče prodiskutovat s učitelem nebo s policií. Dítě může uvítat, když si jeho učitelka uvědomí, že prochází těžkým obdobím. Ostatní děti si tak nemusí ničeho všimnout a nemusí se nic dozvědět.

V případě zájmu mohou rodiče s policií projednat způsob, který nejvíce vyhovuje jejich dítěti, aby poskytl svědectví správně a účinně. S policií je možno též projednat, pokud je to v souladu s ust. 55 odst. 2 TR, aby dítě vypovídalo jako utajený svědek (utajení totožnosti a podoby). Pak je možno využít jednotné zrcadlo nebo demodulátor hlasu. Dítě vypovídá v oddělené místnosti. Pokud policie rozhodne, že nejsou splněny podmínky pro utajení totožnosti dítěte jako svědka, mohou nechat rodiče tento názor přezkoumat příslušným státním zastupitelstvím.

Před soudním řízením je vhodné poskytnout policii veškeré informace, které má rodič v dispozici a které by mohly ovlivnit schopnost dítěte poskytnout svědectví. Mezi takové informace patří např. konkrétní slova nebo výrazy, které dítě používá, úroveň jeho chápání a soustředění a informace o veškerých potížích, např. se sluchem nebo zrakem.

ZÁVĚR

Problematika procesního postavení a ochrany dětí v trestním řízení je velmi obsáhlá, proto zde bylo možné zaměřit se jen na vybrané otázky. Je zřejmé, že i když se v zásadě jedná o téma právní, neméně důležité je i nahlížení po stránce sociální. Adekvátní právní úprava, zohledňující věk a nevyzrálou účastníků trestního řízení, je pouhou jednou, i když klíčovou stránkou. Důležitá je však i správná aplikace právní úpravy tak, aby z trestního řízení nevyšel odsouzený mladistvý pachatel, který bude pro společnost větším nebezpečím, než které představovalo spáchání samotného činu, za nějž byl souzen. V případě dětských svědků a obětí trestné činnosti je pak stěžejní nepřipustit, aby řízení zanechalo na jejich osobnosti další či dokonce větší újmu, než

kteřou utrpěli tím, že na nich byl čin spáchán nebo jej bezprostředně pozorovali. To je úkolem všech osob na trestním řízení jakkoliv zainteresovaných, zejména orgánů činných v řízení, dále též specializovaných orgánů z oblasti sociální, jako jsou orgány sociálněprávní ochrany, Probační a mediační služba, pedagogové, psychologové, kurátoři, ale i rodiče, příbuzní dítěte apod. Ti všichni by se měli snažit chránit dítě před nepříznivými vlivy, jaké s sebou trestní řízení nese. Širší odpovědnost za ochranu dítěte a za jeho příznivý vývoj pak také leží na celé společnosti, která má vytvářet příznivé morální klima a samozřejmě na zákonodárné moci, jejímž úkolem je, vytvářením vhodného právního rámce, zmíněné úsilí podporovat.

LITERATURA

1. Burdová, E.: Nová právní úprava sociálně-právní ochrany dětí. In: Sociální politika 2/2000, Praha: MPSV, 2000, s. 22-25.
2. Český statistický úřad. Statistická ročenka České republiky 2004. [online]. Poslední aktualizace: 23.11.2005 [cit. 2006-06-01]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/kapitola/10n1-05-2005-2500>.
3. Dunovský, J. a kol.: Sociální pediatrie – vybrané kapitoly, Praha: Grada Publishing, 1999.
4. Dunovský, J.: K pojetí dítěte ve stěžejních mezinárodních úmluvách. In: Sociální politika 11/2002, Praha: MPSV, 2002, s.18-19.
5. Flegl, V.: Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv. Praha: C.H.Beck, 1998. ISBN 80-7179-204-7.
6. Jelínek, J., Melicharová, D.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže s poznámkami a judikaturou. Praha: Linde, 2004, 144 s. ISBN 80-7201-493-5.
7. Míříčka, A., Scholz, O.: O trestním soudnictví nad mládeží, Praha: Československý kompas, 1932, s. 1.
8. Němec, J.: „Zvláštní soudy“ dětskou kriminalitu nevyřeší. In: Právní rádce 5/2003, Praha: 2003, s. 47.
9. Pavlíček, V., Hřebejk, J.: Listina základních práv a svobod, komentář. Praha: Linde, 1998.
10. Pokorná, E.: Kriminalita dětí a mladistvých v roce 2001 [online]. Poslední aktualizace: 2.4.2002 [cit. 2006-06-01]. Dostupné z: http://www.mvcr.cz/statistiky/krim_stat/2002/deti.html.
11. Probační a mediační služba. Průvodce oběti trestného činu [online]. Poslední aktualizace: 8.6.2006 [cit. 2006-06-08]. Dostupné z: http://www.pmscr.cz/download/Informacni_letak_-_OBETI.pdf.
12. Spolek JURISTIC. Oběť trestného činu [online]. In: Český právnícký publikační a informační prostor. Západočeská univerzita, Fakulta právnická, Plzeň, Poslední aktualizace: 1.2.2006 [cit. 2006-06-01]. Dostupné z: <http://trestni2.juristic.cz/50623/clanek/trest2>.
13. Šámal, P. a kol.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže

- deže - komentář. 1. vyd., Praha: C.H.Beck, 2004. ISBN 80-7179-829-0.
14. Šámal, P. a kol.: Trestní řád, komentář – I. díl. 4. vyd., Praha: C.H.Beck, 2002. ISBN 80-7179-634-4.
 15. Válková, H., Voňková, J., Sotolář, A.: Ohrožené děti a mladiství v současné a budoucí české právní úpravě. In: Právní rozhledy č. 12, Praha: 1998, s. 603.
 16. Web Policie ČR. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/policie>.
 17. Zoubková, I.: Kriminalita páchaná na mládeži. In: Kriminalistika č. 2/2001 [online]. Poslední aktualizace: 28.2.2002 [cit. 2006-06-08]. Dostupné z: http://www.mvcr.cz/casopisy/kriminalistika/2001/01_02/zoubkova.html.
- Použité právní předpisy:**
- zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon, v platném znění
 - zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, v platném znění
 - zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, v platném znění
 - zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění
 - zákon č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti a o změně a doplnění některých zákonů, v platném znění
 - zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění
 - zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, v platném znění.

Šimák Martin
msimak@centrum.cz